

Особливості й асоціативне поле концепту *HEIMWEN**Роботу виконано на кафедрі німецької філології
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті йдеться про місце концепту *HEIMWEN* у типології та класифікації концептів. Проаналізовано внутрішню структуру концепту через виявлення його асоціативних зв'язків. Простежено трактування цього концепту в різних теоріях та визначено чинники, які викликають тугу за Батьківщиною.

Ключові слова: концепт, емоція, внутрішня структура концепту, чинник туги, теорія.

Близнюк Л. Н. Особенности та ассоциативное поле концепта *HEIMWEN*. В статье освещается место концепта *HEIMWEN* в типологии и классификации концептов. Анализируется внутренняя структура концепта путем выявления его ассоциативных связей. Прослеживается определение данного концепта в разных теориях, определяются факторы, которые приводят к тоске по Родине.

Ключевые слова: концепт, эмоция, внутренняя структура концепта, фактор тоски, теория.

Blyzniuk L. M. Peculiarities and Assotiative Field of HOMESICKNESS Concept. The article deals with the place of HOMESICKNESS concept, namely its place in concept' classification typology. Inner structure of a concept is analyzed through the detection of its associative links. The interpretation of this concept is traced in different theories. Moreover we have indicated the factors which cause Homesickness.

Key words: concept, emotion, inner structure of a concept, homesickness factor, theory.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж останніх десятиліть у сучасній лінгвістиці домінує наукова парадигма, яка досліджує сфери «мова та мовець», «мова та мислення», «мова та культура», оскільки когнітивні та мовні структури перебувають у певному взаємозв'язку. Об'єктивацію ментальної діяльності людини трактують, з одного боку, через мову, а з іншого – мову вивчають як опосередкований шлях дослідження пізнання. Багато вчених присвячує науковій розвідки основному поняттю когнітивної лінгвістики – *концепту*. Однак спроби виділити значущі характеристики терміна існують у межах різних напрямів. Представники лінгвокогнітології (Є. С. Кубрякова, М. А. Болдирев, І. О. Стернин, О. П. Бабушкін та ін.) пояснюють концепт як одиницю оперативної свідомості. Представники лінгвокультурологічного напрямку (А. Вербицька, Н. Д. Арутюнова, Д. С. Лихачов, Ю. С. Степанов, Л. О. Чернейко, С. Х. Ляпін, В. І. Карасик, В. І. Шаховський, С. Г. Воркачов та ін.) трактують концепт як ментальне утворення, котре характеризується певною мірою етносемантичною (культурною) специфікою, але таке розуміння концепту звужує, уточнює обсяг цього терміна, оскільки не враховуються такі важливі чинники, як активність пізнавальної діяльності та структурна цілісність. Культурний концепт як багатомірне ментально-вербальне утворення, яке складається з трьох складників – понятійність, образність і знаковість [4], знаходить статус об'єкта лінгвістичного аналізу завдяки останньому складникові, якого в семантиці розмежовує лінгвокультурологічне поняття концепт від логічного, математичного й семіотичного. Отже, сучасні дослідження культурні концепти визначають звичайно як багатомірні змістові утворення в колективній свідомості, предметні за мовною формою. Так, Ю. С. Степанов вважає, що «у структуру концепту входить все те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); затиснута до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки та ін.» [6; 5, 41].

За визначенням А. М. Приходько, концепт – це такий складно структурований феномен, поняттєве начало якого, проходячи через сито перцептивно-образних асоціацій, органічно сполучується з ціннісною рефлексією [5; 64]. Отже, у структурі концепту виділяються три аспекти: понятійний, образний, оціночний.

Для лінгвокультурології найпривабливішими об'єктами дослідження є емоційні концепти, тому що вони, на думку А. М. Приходька, відбивають цілу палітру внутрішніх реакцій людини на актуальний подразник або прояв почуттів у процесі спілкування [5; 89]. Вони є «етнічно, культурно зумовлені складні структурно-сміслові, зазвичай, лексично і/або фразеологічно вербалізовані утворення, які ґрунтуються на понятійній основі та включають у себе образ, оцінку, культурну цінність і

функціонально заміщують у процесі рефлексії та комунікації однопорядкові предмети, що викликають пристрасне ставлення людини до них» [3; 29].

Мета статті – з'ясувати особливості та виявити асоціативні зв'язки концепту *HEIMWEH*. Ця мета зумовлює розв'язання таких завдань: 1) прослідкувати трактування концепту *HEIMWEH* у різних теоріях; 2) з'ясувати змістове наповнення зазначеного концепту через виявлення його асоціативних зв'язків. Тема дослідження актуальна, оскільки виконана на засадах сучасної наукової парадигми та зумовлена практичною потребою вивчення особливостей німецькомовної картини світу для забезпечення успіху міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт *HEIMWEH* належить до емоційно-телеономних. Він відбиває сенс життя людини, представляючи собою щось цінне та дороге або навіть найдорожче для неї. Звичайно, ця цінність є для людей різною. Емоційно-телеономні концепти є загальнолюдськими феноменами з найбільш яскраво вираженим ціннісним складником (надцінність) [5; 89]. Цей концепт наділений у німецькомовній картині світу великою психічною, ментальною та культурною силами. Для системного розуміння кожної лінгвокультури важливим і невід'ємним є питання про класи та типи концептів. Проаналізуємо концепт *HEIMWEH* у межах бінарних опозицій: «універсальність» – «специфічність», «параметричність» – «непараметричність», «регулятивність» – «нерегулятивність» [2]. Концепт *HEIMWEH* універсальний. Він означає загальнолюдську значимість. Однак за його універсальності він характеризується етнічною специфікою. А це є характерним уже для специфічних концептів. Кожен універсальний концепт викликає в окремій лінгвокультурі різні переживання, асоціації, образи, оцінки.

Протиставлення концептів як параметричних – непараметричних ментальних утворень можливе за умови таксономізації концептів із погляду міри, тобто їх вимірність і/ або сумірність у певних величинах [5; 83]. Досліджуваний концепт непараметричний, оскільки профілюється на рівні відчуттів, уявлень та асоціацій. До нього важко застосувати певні критерії міри (розмір, якість, статус, обсяг). Концепт *HEIMWEH* – це, скоріше, абстрактний, який образно конкретизується під час об'єктивації.

Концепт *HEIMWEH* – регулятивний. Хоча його регулятивна функція виявляється приглушеною в мові, він позбавлений прескриптивних інтенцій та існує в мовній свідомості без будь-якого нормування моделей поведінки, він наділений великою психічною енергією. У ньому закладено кодекс життєвих установок, норм, які необов'язково відповідають прийнятим суспільним стандартам. Це може бути індивідуальним стандартом. Сама ж емоція «*Heimweh*/туги за батьківщиною» градується за ступенем інтенсивності, що супроводжується різними психосоматичними симптомами комплексно з іншими емоційними станами (страх, нудьга, спогади, розчарування, депресія та ін.). Туга зумовлюється і культурними традиціями, і біологічною природою людини.

Узявши до уваги типологію В. А. Маслової, котра виділяє такі групи концептів, як світ, стихія і природа, уявлення про людину, моральні концепти, соціальні поняття та стосунки, емоційні концепти, світ артефактів, концептосфера наукового значення, концептосфера мистецтва, зараховуємо концепт *HEIMWEH* і до емоційних, і до соціальних, оскільки він передбачає емоційну поведінку індивіда в навколишньому середовищі.

Зважаючи на специфіку концепту *HEIMWEH*, цікаво проаналізувати його внутрішню організацію. Спершись на визначення А. М. Приходька [5; 64], представляємо поле концепту у вигляді трьох доменів: поняттєвий, образний та оцінний. Для дослідження базового (поняттєвого) домену концепту використовуємо аналіз словникових дефініцій. Словник «*Duden. Deutsches Universal Wörterbuch*» наводить таке визначення слова *Heimweh* – «*große Sehnsucht nach der fernen Heimat oder einem dort wohnenden geliebten Menschen, bei dem man sich geborgen fühlte*» [9; 681]. Словник «*Deutsch als Fremdsprache*» тлумачить це слово так: «*quälende Sehnsucht nach der Heimat, dem Zuhause, den dort lebenden geliebten Menschen: in der Fremde Heimweh nach dem Zuhause, nach den Bergen, nach Berlin, nach der Mutter, nach den Spielgefährten haben*» [1].

Які ж чинники та впливи іншого соціуму можуть призводити до такої великої туги за батьківщиною? Із визначення випливає, що концепт *HEIMWEH* тісно пов'язаний із концептами *HEIMAT*

(*quälende Sehnsucht nach der Heimat*), *GEBORGENHEIT* (*man sich geborgen fühlte*), *ZUHAUSE* (*quälende Sehnsucht nach dem Zuhause*), *KINDHEIT*, *BEKANNTE*, *VERWANDTE* (*quälende Sehnsucht nach den Spielgefährten, nach der Mutter, oder einem dort wohnenden geliebten Menschen*).

Висунуто багато теорій про причини виникнення туги. Найпоширенішими є, зокрема, теорія Йоганеса Гофера, за якою *Heimweh* трактують спочатку як хворобу, а пізніше – як психічний стан людини; теорія Теодора Цвінгера, де *Heimweh* пов'язувалося зі зміною звичного для людини середовища; теорія Якоба Шейхцера, який убачав причинами виникнення туги зміну природних чинників (повітря, атмосферного тиску, кліматичних умов тощо) [1].

У реальному житті знаходимо й інші соціальні, просторові, міфологічні, ситуативні та часові фактори, які впливають на виникнення емоції туги за Батьківщиною (*Heimweh*). Під міфологічними факторами розуміємо традиції (*Traditionen*), звичаї (*Bräuche*), ритуали (*Ritualen*), пов'язані з біографією окремих спільнот та людини зокрема. Якщо говорити про просторові чинники, то тут оперуємо поняттями *місце проживання* (*Wohnraum*), *територія* (*Territorium*) та *ландшафт* (*Landschaft*). Одна й та сама людина перебуває одночасно в таких різних соціальних сферах, як сім'я (*Familie*), професія (*Beruf*), партія (*Partei*). Усі ці сфери та відносини в них можуть потенційно викликати емоції туги за Батьківщиною/*Heimweh*, якщо людина втрачає через певні обставини чи причини повністю або частково свої права й обов'язки.

Конрад Лоренц, австрійський зоолог лауреат Нобелівської премії з фізіології та медицини, називає батьківський дім (*Elternhaus*) та церкву (*Kirchentum*) чинниками емоції туги за Батьківщиною (*Heimweh*). Тугу за Батьківщиною можуть викликати й різні запахи (*Gerüche*). На цьому наголошує Христіан Граф фон Кроков у журналі «Zeit» (1984): «*Heimat riecht: nach Harz und nach Heu, nach Kartoffelneuern, Leder, Kuchenbacken, gebrannten Mandeln, [...] Oder sei's [...] Schweinemist, Ruß und Rauch: sie riecht jedenfalls und kündigt damit vom Leben*» [10; 73]. Усе це викликає в людини почуття туги.

Емоцію туги за Батьківщиною може викликати фактор нестачі спілкування рідною мовою (*heimatliche Sprache*) або ж малим словниковим запасом мови нового середовища, з. Б.: «*Meine Erfahrungen haben mir gezeigt, dass man sich auch besser kennenlernt, wenn man ins Ausland geht. Hier habe ich bemerkt, wie deutsch ich eigentlich bin. Und manchmal ist es schwer, dass ich eigentlich nie in meiner Muttersprache sprechen kann. Auch wenn ich jetzt gut Englisch spreche, kann ich trotzdem nicht immer ausdrücken, was ich denke oder fühle...*» [7, 10].

Смак якоїсь страви (*der Geschmack einer Speise*) з рідної домівки тісно пов'язується з почуттям туги за Батьківщиною. Для німців таку нудьгу викликає запах саме хліба, оскільки Німеччина славить його випічкою і якого є понад 300 сортів, з. Б.: «*... Und, es klingt banal, aber mir fehlt das deutsche Essen, besonders das Brot. Ob ich für immer hier bleibe, weiß ich nicht. Vielleicht ist das Heimweh ja auch irgendwann zu stark...*» [7, 10]. Бертольд Брехт у своєму щоденнику під час вигнання занотував: «*Es gibt kein richtiges Brot in den Vereinigten Staaten*». І так кожен німець, який хоча б раз відвідував своїх друзів чи родичів на Середземному морі чи в Америці, знає чітку відповідь на запитання, що потрібно із собою привезти: «*bringt doch bitte ein frisches Vollkornbrot mit!*» [8, 19].

А щодо таких чинників туги за Батьківщиною, як предмет (*der Gegenstand*) та ім'я (*der Name*), то науковці не мають єдиної думки. Німецький соціолог Рене Кьоніг зараховує, наприклад, батьківський будинок та Кельнський собор до символів усього міста [11; 24]. Він дотримується думки, що людина емоційно не прив'язується до імен, вона більше прив'язана до картинок, форм будівель, вулиць, площ, кольорів і взагалі до багатства оптично забарвленого зовнішнього світу у всіх його образах, тому виграє наочність життя в досягненні максимуму проникливості [11; 24]. Протилежну думку щодо цього має італійський соціолог Вільфредо Парето, котрий стверджує, що не місцевість спільноти, а типові для неї імена можуть викликати взаємозв'язки емоцій [12]. Погляд італійського соціолога розділяє також і професор медицини Хейнер Трейнен, котрий говорить про належність до певної місцевості.

Як уже зазначено вище, емоція туги за Батьківщиною (*Heimweh*) пов'язана з почуттям захищеності (*Geborgenheit*). Німецький психолог та педагог Едуард Шпрангер зазначає, що центральним ядром проживання на Батьківщині є відчуття захищеності.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Концепт *HEIMWEH* дослідники трактують через асоціативні зв'язки з іншими концептами, що схематично можна зобразити так:

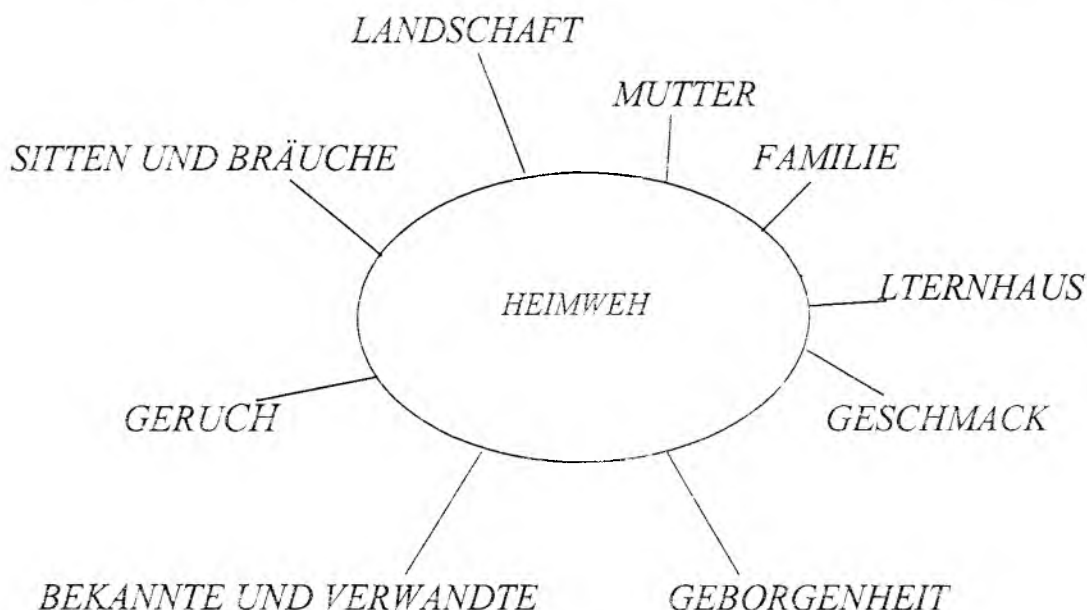

Схема 1. Асоціативне поле концепту *HEIMWEH*

Словники наводять ряд синонімів до лексеми *Heimweh*: *Nostalgie*, *Sehnsucht*, *Heimsehnsucht*, *Heimsucht*, *Melanholie*, *Ostalgie*. Їхнє розмежування є нечітким, і тому потребує докладнішого дослідження цієї синонімічної групи.

Список використаної літератури

1. Застровська С. О. Heimweh: до історії виникнення поняття / С. О. Застровська, Л. М. Близнюк // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. Філол. науки. – 2011. – № 3. – С. 115–118.
2. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / Карасик В. И. // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецких и русских лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с. – С. 29.
4. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Науч. тр. центрконцепта. – Вып. 1. – Архангельск : [б. и.], 1997. – С. 11–35.
5. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М. : Шк. «ЯРК», 1997. – 824 с.
7. Aspekte. Mittelstufe Deutsch : Lehrbuch 2. 2008. Langenscheidt KG. – Berlin und München, 2008. – S. 10.
8. Berliner Platz 3. Deutsch im Alltag für Erwachsene. Testheft. 2007. Langenscheidt KG. – Berlin und München, 2007. – S.19.
9. Duden Deutsches Universalwörterbuch / Duden; Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – Mannheim, 1989. – 1816 S.
10. Krockow, Ch. Graf. Heimat/ Krockow, Ch. Graf. // Die Zeit. – № 4. – Vom 5. 10. 1984.
11. König R. Der Begriff der Heimat in den fortgeschrittenen Industriegesellschaften / R. König / Jahrbuch des deutschen Heimatbundes, 1959. – S. 22–26.
12. Pareto V. Traite de Sociologie Generale / V. Pareto / Genf 1968, Paragraph 1041, 1042.

Статтю подано до редколегії
26.04.2012 р.